

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Gánóczy Sándor

ÁLLATI EMBER, EMBERI ÁLLAT

Terintetes Nagy 97

személtő szabályainak 32. és a leg szót:
újra újran választott tag, a külső kivétel
szabályába tartozó dolgozat felolvasását,
személyes megnevezés esetén beüld
legkelebb egy év alatt széklet foglalt; külsőben meg-
száza megnevezésén."

Lehetetlen esetek, melyekben kivált vidéken la-
gátolhatatlan a határidőt megtartani: de hallgat-
elűzni a szabály meg nem tartatását, amelyet
mint összes szabályzatunkat szőlőseink tekintetén
kivételre emelne figyelemre kellene J. Aladár
szükségtelen.

Indoklásba hozatik tehát, hogy egyelőre az
1861. ¹⁸⁶¹ igt. választott székletfogalás által meg nem eme-
rtelt tagok nevei a kivételből kitöröltesse, az 1861-
és 1865-ig választott a szabályokra emeltesse, jö-
vőre pedig a titokzáró hivatal oda utasítsa, hogy
evidenciában tartás végett az újban választottakat,
míg széklet nem foglaltak, a sorozatba fel ne vegye."

853
1865

Jan. 26. 1865.
Zollner Mór
Lugany Béla
Hollán Ernő

Kemény László
Königsberg László
Jóshörményi
r. tag Jolly János utca
Gyöngyösi utca 3

Gánóczy Sándor

ÁLLATI EMBER, EMBERI ÁLLAT

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2013. május 6-án megválasztott
akadémikusok székfoglalói

Gánóczy Sándor

ÁLLATI EMBER, EMBERI ÁLLAT

Magyar Tudományos Akadémia • 2014

Az előadás elhangzott 2014. május 29-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-768-6

© Gánóczy Sándor

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Lovász László, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

Előadásom címét nagy részben az a filozófiai vita indokolja, amelyben a felvilágosodás idején Voltaire és Descartes elméletei kerültek egymással szembe. Descartes azt állította, hogy egyedül az ember *chose pensante*, azaz öntudattal rendelkező alanya a gondolkodásnak, az állatot csupán a *choses étendues*, azaz az anyagilag kiterjedt dolgok közé lehet és kell sorolni. Míg az ember nyelvvel rendelkezik, amely gondolatait fejezi ki, és döntésre készíti, az állat csak arra képes, hogy külső ingerekre mechanikus módon reagáljon. Az állatnak nincs se értelme, se szelleme, se érzésvilága, se halhatatlan lelke. Mindez az embernek az állatvilággal szemben felmérhetetlen kiváltságot és lényegi felsőbbiséget biztosít (Descartes 1637: 5, 10–12). Egyedül az emberek „maîtres et possesseurs de la nature” (Descartes 1637: 6, 2), a természet urai és birtokosai. Az, hogy az emberi szervezet sokban hasonlít az állati szervezethez, nem jogosít fel arra, hogy „állati emberről” beszéljünk.

1. Voltaire kontra Descartes

Voltaire ezt az elméletet elviselhetetlennek minősíti: „Micsoda siralmas és nyomorúságos elképzelés, hogy az állatok megismerést és érzést nélkülöző gépek, amelyek mindig ugyanúgy működnek, amelyek nem tanulnak semmit, nem tökéletesítenek semmit” (Voltaire 2010 „Bêtes”: 129). Igenis minden okunk megvan arra, hogy állati szellemről, sőt lélekről beszéljünk, mégha az, szintúgy, mint az emberi, a testtől elválaszthatatlan, és azzal szerves egységet is alkot. Meglepő módon Voltaire ezt a tételét bibliai érvekkel támasztja alá. Elsősorban a *Teremtés könyvére* hivatkozik, ahol a szerzők az állatot és az embert egyaránt „lélegző élőlénynek” nevezik, és ilyen értelemben lélekkel bíró létezőnek tekin-

tik. Eme „lélek” alatt nem az anyag ellentétét érti, hanem az abba beletestésült gyökeresen élettani valóságmozzanatot. A filozófus az állati „lelket” kissé ügyetlenül a fűjtató működéssel próbálja illusztrálni. Ez a készüleék fűvásával lángolást idéz elő, amely szimbóluma lehet a lélegzésnek, és ilyen értelemben a léleknek, amely nélkül a test életképtelen lenne. E mögött a kissé erőltetett példa mögött a szerző okozati folyamatra tereli az olvasó figyelmét, amikor is felveti a kérdést: „Ki hozza mozgásba az állatok fűjtatóját?” Az, válaszolja, „aki az égitesteket is mozgatja”, tehát Isten, akiről a filozófus joggal állítja: „Deus est anima brutorum” (Voltaire 2010 „Bêtes”: 131, vö. 130: „az, aki a fűvet növeszti és a földtekét a nap körül keringeti”). Egy és ugyanaz az anyag és a lélek teremtője.

De Voltaire ezt a teológiai utalását még egy szinte etológiaival is gazdagítja, amikor az állati lélek lélegzését a kutya példájával támasztja alá. Ha ez gazdját elveszti, fáradhatatlanul keresi mindenhol, és mikor végre megtalálja, kitörő örömeének ad kifejezést. Ne lenne „lelke” egy olyan háziállatnak, amely az embert baráti viselkedés terén annyira felülmúlja? (Voltaire 2010 „Bêtes”: 130).

Egy további bibliai érv arra, hogy az állat nem gép, hanem emberszabású élőlény, a vízözön utáni szövetségkötés szimbolikus elbeszélése. Voltaire felidézi a Teremtő Noé családjához intézett kijelentését: „Nézzetek, szövetséget kötök veletek és utánaatok utódaitokkal és minden élőlényvel, amely veletek van [...], a háziállatokkal és az összes mezei vaddal” (Ter 9,9–10). Renan Larue szerint (Larue é. n.: 10) ez a szöveg a filozófust három művében is foglalkoztatja. A *Dictionnaire philosophique*-ban ezt írja: „Isten szövetsége a barmokkal? Micsoda szövetség! De ha az Isten az emberekkel szövetkezik, miért ne tenné ezt a barommal is? Hiszen annak is van érzésvilága, és az érzésben van valami isteni [...]. Egyébként az állatok jobban éreznek, mint ahogy a legtöbb ember gondolkodik” (Voltaire 2010: 313). Ha így tudnak érezni, akkor van lelkük, és közel állanak az emberhez. Voltaire igazat ad Assisi Ferencnek, aki a tücsköt és a nyulat testvéreinek mondja.

Előadásomban szeretném a felvilágosodás nagy gondolkozójának felhívását követni: el Descartes dualista elméletétől és vissza a Biblia konkrét filozófiájához. Ugyanakkor három ponton tovább kívánok menni. Először: nemcsak a *Teremtés könyvét*, hanem az ún. *Bölcsességi írások*at is ki akarom értékelni. Másodszor: a modern szövegkritikával dolgozó szentírástudomány eredményeit felhasználni. Harmadszor: az állatlélektan és az etológia kutatási eredményeit messzemenően tekintetbe venni.

2. Bibliai zooantropológia

Szerintem a *Teremtés könyve* már első tizenegy fejezetében az ember-állat viszonyról egy olyan konkrét bölcséleti elméletet tartalmaz, amely túlmegy pusztán teológiai kijelentéseken. Már legelején az élőlények anyagi természete kerül az előtérbe. Először az állatvilág (Ter 2,19), azután az embervilág (Ter 2,7) „nyersanyagaként” az agyagos föld – héberül ADAMAH – jelenik meg. Mindkettő léte tehát „adámi” lét. Hogy az utóbbi az előbbiből származott le, vagy emelkedett ki, arról nem szól a szöveg. Nem lenne tehát jogos a darwini evolúcióelméletet beleolvasni. Másrészt azonban a szimbolikus elbeszélés nem is mond neki ellen. Hiszen mind az állatfajok, mind az emberi faj keletkezése folyamatos teremtésként van leírva, mindkettő materiális folyamat eredménye, mindkettő a kétneműség erejéből szaporodik, és lesz azzá, amivé lesz, következésképpen mindkettő ugyanazt a héber nevet: NEFES HAJJA, azaz „lélegző élőlény”, kapja, és mint ilyen élvezi a Teremtő azonos módon fogalmazott áldását: „Legyetek termékenyek, töltsétek be” élettereteket, a földet, a levegőt, a vizeket (Ter 1, 22 és 26). Továbbá az állat és az ember egyaránt növényi táplálékot kap.

Az a tény, hogy a szavak: „legyetek termékenyek” és „töltsétek be a földet” felhívásjellegűek, megengedi a következtetést, hogy a Teremtő a teremtést nem magányosan kívánja véghezvinni, hanem teremtményeivel együttműködve. Ez emlékeztet a tudományos fejlődéselmélet önszervezési elvére. Ha ez így van, akkor a *creatio* egyben *concreatio*, és az állati nemzést joggal lehet *procreatio*nak

nevezni. Mai biblikusok ebben az összefüggésben idézik például a következő kijelentéseket: „Terejnen a föld zöddellő növényeket, amelyek termést hoznak” (Ter 1,11); „Hozzon elő a föld élőlényeket fajuk szerint” (Ter 1, 24). (Mintha a *Genezis* már a genetikával is számolna. Nem utolsósorban azért, mert mindkettő folyamatos törtézésre utal, amelyben élőből élő jön létre.)

Mindezek a közös vonások az állat és az ember egyben biológiai és ontológiai közelségét jelzik, és azon a szinten jelennek meg, amelyen joggal beszélhetünk pozitív módon az ember állat mivoltáról. A *Terejtés könyve* azonban szimbólumaival arra is utal, ami az embert gyökeresen megkülönbözteti az állattól. Ez az utalás túlmegy a hittan szintjén a viselkedéstan felé, túl az ontológián a deontológia és az etika irányában. A Terejtő ezen kijelentéséről van szó: „Alkossunk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóa. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak [...] fölött” (Ter 1, 26). Továbbá: „Töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá” (Ter 1,28).

Két héber ige játszik itt döntő szerepet. Az első mondatban RADAH, a másodikban KABAS. Jelentésük egymáshoz közel áll. Ugyanakkor azonban mindkettőt ellentétes módon is lehet értelmezni, hol egy erőszakos, hol egy szelíd tevékenységet jelezve. A szöveg gondolati összefüggése szerint vagy olyan uralkodást jelez, amely az alattvalók durva leigázásában és kihatásában, vagy olyat, amely kíméletes, védelmező, gondoskodó, a jó pásztorra emlékeztető kezelésében áll. Claus Westermann (1976: 219–222), Norbert Lohfink (1974: 439) és Erich Zenger (1981: 148) exegéták egyöntetű véleménye szerint a két ige itt szelíd jelentésükben kell olvasnunk. Úgy, ahogy azt Immanuel Kant tette, aki az ember világhuralmát a természet felett a felelősségteljes gondoskodásra szóló hivatásban látta. Csak így válhat az ember a Terejtője képeré és hasonlatosságára terejtett élőlényé. Ugyanis a Biblia Istene nem azáltal hozza létre a világot, hogy a babiloni Marduk istenség módjára ellenfeleit legyőzi, megöli, és darabokra vágja, hanem békés szavak erejében hív elemeket, égites-

teket, növényt, állatot és embert létre. Ha tehát az ember valóban képviselője akar lenni, neki is hasonló módon kell viselkednie. Ha világalma erőszakos, csak a Teremtő torzképe lehet.

A *Genézis* könyve számol persze ezzel a lehetőséggel is. Sőt nyíltan megállapítja, hogy „a föld az emberek miatt gonoszsággal telt meg” (Ter 6,13). A vízözön szimbóluma az ezáltal okozott katasztrófára utal, amely minden élőlényt egyaránt sújt. Noé és családja képezik a nagy kivételt. Bárkájukba befogadják a vad- és háziállatokat, és így méltók lesznek arra, hogy azokkal együtt részesei legyenek annak a szövetségnek, amelyről már Voltaire-rel kapcsolatban is szó esett (vö. Ter 8).

Ez az elbeszélés elsősorban az élőlények kollektív sorsát érinti. De van a Bibliának mondanivalója arról is, amit az egyed mint olyan hivatott tenni, hogy megfeleljen mind teremtményi, mind társteremtői hivatásának. Gondolok azokra az írásokra, amelyekben nem csupán az állati emberről esik pozitív módon szó, hanem arról is, miként képesek állatok is igazi emberiség jegyében viselkedni. Ilyenek az úgynevezett bölcsességi írások: a *Példabeszédek*, a *Bölcsesség*, a *Jób könyve*, na meg az *Énekek éneke*. Mi jellemzi őket meglepő módon? Túlnyomóan profán, evilági szemléletük. Isten egyáltalán nem vagy csak közvetett módon kerül szóba. A bölcs viselkedés megmarad a mindennapi élet-tapasztalat szintjén, amennyiben az ismeretet, tudást, ítélőképességet és a valóságához való helyes hozzáállást eredményezi. Az effajta bölcsességet meg lehet tanulni, le lehet ellenőrizni. Nem feltétlen szükséges hozzá vallásos magatartás.

Nos, ezekben az írásokban nem egyszer állatok jelennek meg mint a bölcsesség előképei. Például a következő mondásban: „Négy igen apró lény van a földön, mégis a bölcsék között van a helyük. Olyan nép a hangyák, amelynek nincs ereje, mégis összegyűjtik nyáron élelmüket” (Péld 30, 24–25). Egy másik mondás ezt a parányi rovert nemcsak előrelátó, okos magatartása miatt dicséri, hanem példaképként is állítja egyes emberek elé: „Te lusta, menj el a hangyá-

hoz, nézd meg, hogy mit csinál és akkor bölcs leszel” (Péld 6,6). *Jób könyve* pedig hasonló módon küld embereket állatok iskolájába: „Kérdezd a barmot, tanítani fog [...]. Tanítód leszel, ami a földön csúszik-mászik” (Jób 12, 7–8). Persze csak az képes felismerni, hogy az állatok segíthetnek, akik készek időt szentelni az állatok megfigyelésére, ami tőle szellemi úton járást követel: „Tarts a bölcssekkel és magad is bölcs leszel, aki butákkal közlekedik, az maga is rosszabb lesz” (Péld 13,20). Érdekes egybetorkolása a bölcs és az erkölcsileg jó viselkedésnek.

Előrelátó hangya, válaszra, tanításra, ismeretbeli haladásra ösztökélő barom: mit jelent mindez, ha nem emberi tulajdonságok átvitelét az állatokra. Így lesz emberszabású viselkedésű állatokból az ember előképe.

Én itt csak a kutyát szeretném kiemelni, amelyet maga Voltaire is már a baráti magatartás példaképeként tartott. Igaz, hogy a kutya a bibliai írásokban többnyire mint alacsonyrendű, megvetendő, tisztátlan állat jelenik meg. Van azonban egy sokatmondó kivétel. A fiatal Tóbiás kutyája, aki gazdáját elkíséri (Tob 6,1), és amikor az Ráfáel kíséretében hazaérkezik, az eseményről az ott-oniákat értesíti. „Mentek mind a ketten [...]. A kutya ment utánuk” (Tob 11,4, *La Bible de Jérusalem*). A szöveg latin fordítása, a *Vulgáta* hozzáteszi (Tob 11,9): „A kutya, aki velük járt az úton, hírnök módjára előreszaladt és örömeiben a farkát csóválta.” Eszerint az az állat, amely az útonjárókkal együtt ment, együtt is érzett velük. Szinte baráti módon.

De tekintsünk az érem mindkét oldalára. Mit mond az ószövetségi Biblia az ember viselkedéséről az állatvilággal szemben? Azt már jeleztem, hogy a *Teremtés könyve* szelíd, kímélő és felelősségteljes uralkodásra hívja fel. Ezt az álláspontot képviselik a bölcsességi írások is. Ott ezt olvassuk: „Tudd, milyen állapotban vannak háziállataid, ügyelj nyájaidra” (Péld 27,23). „Az igaz ember gondját viseli a jószágnak, a gonosznak kegyetlen a szíve” (Péld 12,10). A próféták tovább mennek, és nem riadnak vissza az áldozati kultusz és véres állatáldozatai kritikájától sem. Izaiás egy lapon nevezi az emberölést és a ritu-

ális állatölést: „Aki bikát áldoz, embert is öl, aki bárányt áldoz, kutyának is nyakát szegi” (Iz 66,3). Jeremiás pedig a modern környezetvédők vádját látszik anticipiálni, mikor is felkiált: „Meddig gyászoljon még a föld? [...] Még a barom és a madár is elpusztul a rajta lakók gonoszsága miatt” (Jer 12,4).

A prófétaí viselkedéskritika szerintem magában foglalja az ember korlátlan viláгурalmának és az állatokkal szembeni lényegi felsőbbrendűségnek kritikáját is. A pálma itt a *Prédikátor könyvének* jut ki: „Az emberek fiainak sorsa és az állatok sorsa egy és ugyanaz a sors. Amint ezek meghalnak, meghalnak azok is. Mindben egyforma az éltető lehelet, és nincs az embernek többje, mint az állatnak [...] Mindkettő porból lett és visszatér a porba” (Préd 3,19–20). Mérföldnyire áll ez az emberkép Descartes teóriájától. Inkább Voltaire-nek ad igazat, és annak a teológiai antropológiának, amely jogosnak talál egy bizonyos, az ember állatiságáról szóló beszédet.

Kérdés: mit olvashatunk ki az *Újszövetségből*, nevezetesen az Evangéliumokból? Elsősorban Jézus igehirdetésének természetközelségét. Példabeszédei arról tesznek tanúságot, hogy nemcsak a gyermek, a nő, a társadalmilag jelentéktelen vagy elmellőzött, hanem az állatvilág is kiváltságos szintre emelkedik. A galamb szelídsége, a kígyó okossága, a tyúkanyó gondoskodása, az ég madarainak a Teremtő jóakarátában bízó gondtalansága emlékeztetnek a bölcsességi irodalom üzenetére. Ezeknek az állatoknak viselkedése is példaképként nyer kifejezést. Jézus talán még a zsidók körében megvetett kutyát is felértékeli, mikor is a család asztaláról leeső morzsákkal táplálkozó ebet engedi a pogányokból az evangéliumi hit szintjére emelkedő nemzedék jelképévé tenni (Mt 15,26–28).

3. Keresztényiségi hagyományok

Az első keresztény századok teológusai az állatok értékelésében meglehetősen bibliaidegennek mutatkoznak. Megérdemlik Voltaire kritikáját. Tény, hogy az állatok emberközelsége inkább az „apokrif”, azaz az Egyház által hivatalosan

nem jóváhagyott keresztény irodalomban található. Abban lesz témává az állati lélek, és ott jut ki elmarasztalás az emberek felelőtlen és kegyetlen viselkedésének az állatokkal szemben. *Hénoch titkainak könyve*ben például ezt olvassuk: „Az Úr nem fog ítélni az állatok lelke felett az emberhez való viszonyukban, hanem [...] az emberek lelke felett azoknak az állatokkal szembeni magatartása alapján” (Hénoch titkainak könyve 58,5). Továbbá: „Aki az állatok lelkét szentségteleníti, az a saját lelkét szentségteleníti” (Hénoch titkainak könyve 59,1).

Ami az újkor filozófusait illeti, ott is inkább a protestáns vagy a katolikus egyháztól eltávolodott gondolkodóknál találkozunk állatbarát nyilatkozatokkal. Gondolok elsősorban a református Kantra, aki *Tiermenschról*, „állat-ember-ről” beszélt, és ugyanakkor az emberi fajnak az állattal szembeni felelősségéről (vö. Kant 1981: VI, 87). Emlékeztetek az evangélikus Lauritz Smith-re is (Smith 1793: 200–210; 405), aki szerint sok állat képes a dolgok gondolati, mentális megjelenítésére, bír egy emberhez hasonló idegrendszerrel, és hogy ösztönei is úgy működnek, mint az emberi ösztönök. El tudja képzelni más élőlények gondolatait, képes bizonyos helyzetekben dönteni, szintúgy örömet vagy fájdalmát kifejezni. A református Karl Barth még arra is mert következtetni, hogy Isten megtestesülését Krisztusban az állati lét felvételeként is szabad és kell értelmezni, úgy, hogy benne az „állati ember” és az „emberi állat” egyedülálló módon egy személyben valósultak meg (Barth 1957: III/2: 165). Katolikus részről Victor Hugo tett ilyen gondolati merészségről tanúságot, amikor a barbár módon a ház ajtajára szögezett bagolyban a keresztre feszített Krisztust látta megjelenni (Hugo 1843).

Egyedülálló szerepet játszott az állat autentikusan keresztény felértékelésében Assisi Ferenc, amennyiben az ember testvérének, nővérének és fivérének tekintette. Persze nyilatkozatai elsősorban a köré a felismerés köré csoportosultak, hogy a vad- és háziállat már pusztán létezésében is, akár csak az ember, istendicséret. Modern értelemben vett környezet- és állatvédelemről ebben

a lelkeségben nincs szó. A Poverello tanítása sem megy túl az emberközpontú világnézetben.

Hogy az állat már önmagában véve is érték és nem csak azért, mert a Teremtőt magasztalja, és az embert szolgálja, arra inkább a felvilágosodás nagy szellemei kezdtek gondolni. Bár részben agnosztikusok voltak, sokat megőriztek, nem egyszer tudatalatti módon, a bibliai világszemléletből. Ebben Voltaire és Kant nem álltak egyedül. Montaigne, La Fontaine, Leibnitz, Diderot, Rousseau, Lamartine hasonló módon gondolkoztak.

A 20. században szintén találunk példát erre a sajátos szintézisre az ősi keresztény és a felvilágosodási természetértelmezés között. Ismeretes Albert Schweitzer elmélete az állati szenvedésről és a minden élőlénynek egyaránt kijáró tiszteletéről. Az Egyesült Államokban megjelent az ún. *Animal Gospel*, azaz állatevangélium, Andrew Linzey kezdeményezései nyomán. Franciaországban pedig egy katolikus szellemű egyetemi tanár, Éric Baratay publikált több történeti jellegű művet az Egyház állásfoglalásairól az állatokkal szemben. Különösen érdekes egyik könyvének címe: *Le point de vue animal*, azaz „Az állat szempontja”. Ezzel jelzi az állatlélektani kutatás ama követelményét, hogy a megfigyelő a lehetőség szerint megtudja, mit gondol, akar, érez megfigyelésének a tárgya, és mennyiben lehet ezekből a gondolatokból, döntésekből és érzelmekből az állati egyed bizonyos fokú ön- vagy éntudatára következtetni. Ebben az összefüggésben lehet aztán értelme az állat önértékéről és jogalanyosságáról beszélni.

Kérdés: hogyan nyilatkozott a katolikus egyház központi tanítóhivatala? A II. Vatikáni zsinat nem foglalkozott az állatok kérdésével, és szintén nem képezte tárgyát egy pápai körlevélnek sem. Ezt a hiányt pótolta részben az 1992-ben megjelent *A Katolikus Egyház Katekizmus*a (magyar kiadás 1995). Ebben a következőket olvashatjuk: „Az uralom, amelyet a Teremtő az embernek az élettelen dolgok és a többi élőlény fölött adott, nem abszolút; mértéke a fe-

lebarát életének minőségével való törődés, beleértve a következő nemzedékeket is, megköveteli a teremtés épségének vallásos tiszteletben tartását” (2415). „Az állatok Isten teremtésményei, gondviselő gondoskodásával veszi körül őket. Már pusztá létükkel is áldják és dicsőítik őt. Az embereknek jóakarattal kell közeledniük hozzájuk” (2216). „Isten annak a gondjára bízta az állatokat, akit saját képére teremtett. Törvényes tehát az állatok táplálkozásra és ruházat készítésére való fölhasználása. Megszelídíthetők, hogy segítsék az embert munkájában és szórakozásában. Az állatokon végzett orvosi és tudományos kísérletek erkölcsileg elfogadhatók, ha [...] hozzájárulnak emberi életek gyógyításához vagy megmentéséhez” (2417). „Ellenkezik az emberi méltósággal az állatok haszontalan kínzása és válogatás nélküli irtása. Ugyanígy méltatlan az emberhez, ha olyan összegeket fordít rájuk, amelyekkel elsősorban az emberek nyomorát kellene enyhíteni. Szabad az állatokat szeretni, de nem kellene csak személyeket megillető szeretettel feléjük fordulni” (2418).

Szerintem ennek az elég rövid állásfoglalásnak érdeme, hogy évszázados hallgatás után végre létrejött. Ámde jellege erősen emberközpontú. Az állat csak a Teremtőhöz és az emberhez való viszonyában van értékelve. Önmagában aligha. Az állatok iránti szeretet nyomatékosan megkülönböztetődik a felebaráti szeretettől, ez pedig szerintem már lélektanilag is problematikus. Állati jogról nem esik szó. A kanti felelősségetoszról is csak nagyon közvetett és általános módon. Hasonló kritikát gyakorolt a francia *Mouvement chrétien pour l'écologie et la protection animale*, a „Keresztény mozgalom a környezetvédelem és az állatvédelem gyakorlására” (2003), és a szöveg átdolgozása mellett tört lándzsát.

Úgy vélem, hogy az átdolgozás csak akkor kecsegtet sikerrel, ha az „állat szempontja”, amelyről Baratay beszél, a lehető legteljesebb mértékben figyelembe lesz véve. Erre a keresztény filozófus vagy teológus csak akkor válik képessé, ha tudomásul veszi a modern agykutatás, a zoopszichológia és az etológia kutatási eredményeit. Ez egyáltalán nem mond ellent munkája bibliai megalá-

pozásának. Ilyen szakok közötti kutatási módszert alkalmazva szeretném a következőkben Antonio Damasio (1999) neurobiológus és Csányi Vilmos (2012) kognitív etológus elméleteit vázlatosan feldolgozni.

4. Állati öntudat?

Damasio távol áll attól, hogy az állat viselkedését ösztönei vak és determinált követésére redukálja. De attól is, hogy a behaviorizmus képviselői módjára, teljes mértékben a környezet kényszerítő behatására vezesse vissza. A materialista mechanizmust éppúgy elutasítja, mint Descartes automataelméletét. Nézete szerint az állati egyed nem hasonlítható egyértelműleg beprogramozott számítógéphez. Az *animal mind* élő szisztéma. Érzékeny sokféle kontingens interakció hatására. Mind létrejövésében, mind fejlődésében.

Innen kiindulva Damasio többféle tudat, *consciousness* között tesz különbséget. Az elsőt *core-consciousness*-nek, „magtudatnak” nevezi, amely a *proto-self*-ben, az „ön” legprimitívebb formájában, annak különböző fokain mutatkozik meg. A sorozat másik végén az *extended consciousness*, azaz a „kiterjedt tudat” áll. Ennek komplexitása maximális, és teljes mértékben képes időbeliségének az érzékelésére. Ráillik tehát az *autobiographic self* név, amelyet magyarul „önéletrajzra képes öntudat”-ra lehetne lefordítani. A tudat kezdeti formája állati, kiteljesedett változata emberi. De az utóbbit nem lehet az előbbtől elválasztani. Hiszen abból származik, arra épül fel, és annak tulajdonságait is magában foglalja. Az állati tudat szerves mozzanata az emberinek. A magtudat azoknak a külső tárgyaknak a behatására jön létre, amelyekkel az élőlény megismerő képessége révén interakcióban áll, és amelyek átmenetileg nyomot hagynak az emlékezetében. Eme kognitív folyamatban az élőlény egy időben észleli a külső tárgyakat és önmagát mint azokat megismerő alanyt. Így érzi magát itt és most, többnyire kezdetleges módon, önmagának.

Mindezt megéli az emberi csecsemő is. Nála azonban nagy változás áll be fejlődése folyamán. Kilép a pillanatnyiság, a rövid táv korlátaiból, és elkezd a múlt, jelen és jövő élményeit összefüggésben látni. Más szóval önéletrajzra lesz képes. És amit ily módon megél, azt nem csupán hangokkal, testtartásokkal és jeladásokkal tudja kifejezni, hanem egyre jobban megszervezett elbeszéléssel.

Azáltal, hogy Damasio mint agykutató az állati öntudatra a mag metaforáját alkalmazza, a történet evolutív jellegét fejezi ki. Hiszen a mag csak annyiban az, ami, amennyiben növény lesz vagy lehet belőle. Témánk összefüggésében az a fontos, hogy a mai természettudomány meggyőző módon tudja állítani, hogy az öntudat nem kizárólagos emberi kiváltság, hanem létezik már állati szinten is, éspedig úgy, hogy benne mutatkozik meg az emberi öntudat elengedhetetlen előfeltétele. Ilyen értelemben is teljes mértékben pozitív módon beszélhetünk az ember állatiságáról.

5. A legemberibb állat

Szintén a fejlődéstudomány szilárd talaján áll az a kognitív etológia, amely meggyőző módon beszél „emberi állatról”. De itt inkább az a kulturális evolúció áll az előtérben, amelyben az ember fejlesztett ki újnak nevezhető állatfajokat, rájuk nyomva emberiségének a bélyegét. Ezt mutatja ki számomra különösen meggyőző módon Csányi Vilmos, aki bibliai analógiát használva arról beszél, hogy az ember a kutyát úgyszólván a maga képére és hasonlatosságára teremtette (Csányi 2012: 18).¹

Alapvető a kutatónak az a kijelentése, hogy a két faj, az ember és a kutya „párhuzamos”, sőt mi több „koevolutív” módon fejlődött ki (62–63). Nem véletlen vagy szükségszerű természeti behatások eredményeként, hanem kultúrateremtő emberi tevékenység következményeként. Ilyen értelemben mond-

¹ Csányi 2012 – a következőkben a zárójelbe tett számok eme könyv oldalszámaira utalnak.

hatjuk a farkasból lett kutyát „mesterséges állatnak” (59). A két együtt fejlődő faj mindegyike számára igen előnyösnek mutatkozott a kölcsönös behatások egész sorozata. A kutya sokat köszönhet az embernek, nem utolsósorban viselkedési emberszabásúságát, de az emberiség sem lett volna a kutya nélkül az, ami lett. Az úgynevezett „házasítás” folyamatában a két faj története erősen összefonódott (40). Nem csoda, ha viselkedésük sok tekintetben hasonlít egymásra. Az a tény, hogy a kutya az ember háziállatává lett, „sajátosan humán viselkedési komplexek birtokába juttatta” (63). Így érthető az a jelenség, amelyet a Biblia is jelez, ugyanis hogy egy adott állatfaj kimondottan emberi erények vagy akár hibák modelljévé lehet.

A kutya emberszabású állat? Mint a csimpánz vagy a bonobó? Biztosan nem, ami a genetikai közelségét és a morfológiai hasonlóságot illeti – a kutyának nincs keze –, de igen, ami a szellemi tevékenységben megnyilatkozó viszonyulási képességét illeti. Ezzel foglalkozik az állatpszichológia.

Hogyan jár el ez a tudomány? Amennyire mint nem szakember meg tudom ítélni, egyrészt objektív, másrészt szubjektívnek nevezhető szempontok szerint. Tehát egyrészt a megfigyelés, a kísérlet és a teszt eszközeivel, másrészt azonban – és ez a legnehezebb feladat – megpróbálva a megfigyelt állati egyed szempontjait is figyelembe venni, tehát felderíteni, mit gondol, mit akar, mit érez. Hogy ez a vállalkozás nem illuzórikus, arra enged következtetni Csányi, mikor kijelenti, hogy a kutya a gazdáját „igazi fajtársnak, érzelmi partnernek” (63) tekinti, vagyis az ő „szociális csoportja” tagjának. Teszi ezt minden látszat szerint mint felcserélhetetlen egyed, ami megengedi, hogy a személyiség analógiáját lehessen rá alkalmazni. Vagy – Damasiót követve – az öntudat kategóriáját, avagy – a kutyatartók véleménye szerint – az egyéniség fogalmát. Hiszen tapasztalható, hogy gyakorlatilag minden kutya más, különböző. Talán ez magyarázza meg, hogy nem akármelyik kutya képes akármilyen „szakosításra”, az egyik inkább házőrzőnek, a másik nyájhajtónak, a harmadik vakveze-

tőnek, a negyedik rendőr-kutyának alkalmas. Arra van tehetsége, abban állnak egyéni adottságai.

Egy ponton azonban a kutyaegyedek általános adottságról tesznek tanúságot: a kötődési készség és a képesség pontján. Ez a tulajdonság már a farkasoknál is megvan: a hímek és a nőtények tartós párokat alkotnak, amelyek az egyedek azonossági tudatán alapulnak. De ettől eltekintve egy adott farka tagjai is kitartanak egymással való viszonyukban, amelyet egyébként szigorú rangsor határoz meg. A kutyák sokkal simulékonyabb kötődést mutatnak, nem utolsósorban azért, hogy egyedeik emberpartnerekhez, sőt főleg azokhoz kötődnek, és azokkal képeznek úgyszólván személy közötti kapcsolatot.

Úgy vélem, hogy ezek a viszonyok egybefonódva a kognitív, a volitív és az affektív vonalon jönnek létre. A kutya gazdája megnyilatkozásait mindenekelőtt érteni és értelmezni keresi. A faj eredetére visszatekintve Csányi ezt írja: „A farkasok ivadécai csak akkor maradhattak meg az ember társaságában, ha elméjük képessé vált felfogni az emberi akciók lefolyását, értelmezni tudta az akciókat megelőző, kísérő apró jeleket, azokból képes volt megjósolni, megérteni, hogy neki milyen szerep jut a tevékenységben” (54–55). A kutató arra is utal, hogy ez az ismereti folyamat nem elvont gondolatokra, hanem gyakorlati tevékenységekre vonatkozott, és ez így történik ma is. Ez okból nincs feltétlenül szüksége szavakra, elég a testbeszéd (163), sőt a szemkontaktussal adott jel is (145).

A második, akarati szinten a szabálykövetési készség játszik fontos szerepet (58). Ott is nagyon emberi módon viselkedik a kutya. Emberi sajátosság ugyanis „szociális szabályokat megtanulni és követni” (109). Akaratunk előírások, parancsolatok, íratlan vagy írott törvények betartására hivatott és hajlamos. Ide tartoznak a vallás követelményei is.

Az effajta viselkedés természetesen a kutyától is döntéseket követel (140). Nem utolsósorban olyanokat, amelyeket egy adott személyhez való kötődés

követel meg tőle. Csányi kísérleteire hivatkozva úgy véli, hogy a döntés kezdeményezése nem egy esetben a kutyától jön, más esetben pedig megoszlik a gazda és az eb között, ami szintén „emberszabású” jelenség. Az együttműködés jelensége, amely a részben a szabad akarat problémáját is érinti.

További emberanalóg magatartást láthatunk ennek az állatnak önfegyelmezési képességében (58–59). Példa erre a jólnevelt kutya, amelyet „megtaníthatunk arra, hogy teli tálja mellett a nyálát csorgatva üldögéljen, amíg engedélyt nem kap a falatozásra” (58).

A harmadik, affektív szinten az érzelmek állnak az előtérben. A kutya érző lény. Vannak alapérzelmei (90): fájdalom, harag, félelem, öröm, bánat, agresszió. De vannak magasabb rendű érzelmei is, amelyek a másokhoz való viszonyt jellemzik: hűség, együttérzés, empátia (93–94), büntudat, szánalom, készség a megbocsátásra (79–82). Charles Darwin szerint egyes kutyák olyan érzésekre is képesek, amelyek a felebaráti szeretetre emlékeztetnek, sőt azokra, „amelyeket az emberek isteneik iránt” táplálnak (102). Csányi ebben az összefüggésben híz párhuzamot az állat szabálybetartási hajlama és a vallási magatartás között. Én tovább kívánok menni, és szeretnék a bibliai hit aktusára utalni, amely abban áll, hogy a hívő egy szavahihető társban, illetve társakban megbízik, és ennek megfelelően önátadó módon viselkedik. A bízó hit szerintem többre képes, mint amit a pusztá szabálybetartás ígér. Ennyiben a hit viszonyi, személy közötti potenciálja sokkal nagyobb, mint a vallásé. Egyedül ő tud önátadó szeretetben megnyilatkozni. Persze van a hitnek nemcsak Istenre, hanem az embertársra, sőt talán az állattársra vonatkozó változata is. Feltehetőleg a kutya is tud valamilyen alig ismert módon „hinni”.

Amennyiben ez a feltevés igazolható, akkor semmi sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy az ember leghűségesebb állatbarátját erkölcsi alannak tekintsük. De akkor természetesen számolnunk kell a kérdéssel: vajon ilyen erkölcszerű viselkedést lehet-e még pusztán veleszületett ösztönökre visszave-

zetni, avagy tanácsos-e, Damasio elméletét követve, bizonyos kutya egyedeknek a „mag-öntudat” egy magasabb változatát tulajdonítani? Csányi így foglal állást: „Az állatok éntudata valószínűleg úgy viszonyul a miénkhez, mint egy alig pislákoló mécses egy erős fényű reflektorhoz” (279).

Éntudat? Öntudat? Megismerő, döntő, érző viselkedés alanya, szubjektuma? Az etológiai kutatás talán még nem jutott el odáig, hogy fenntartás nélkül igennel válaszoljon. De az ún. „elmetaória”, a *theory of mind* (268) erre felhatalmazni látszik. Ez a kifejezés – a látszat ellenére – nem valami tudományos elméletet jelent, hanem egyedek mentális magatartását, amely abban áll, hogy megismerő alanyok más megismerő alanyokat figyelemmel kísérnek, és azoknak saját gondolataikat, elképzeléseiket, vágyaikat tulajdonítják. Így viszonyul öntudat öntudathoz, így jön létre alkalmasint interakció a kettő között. Valószínűleg ilyesmi történik kutyák agyában is, amikor gazdájuk szándékaira és terveire következtetnek (273, vö. 312).

Állati ember... Emberi állat... Ez a két kifejezés arra utal, hogy napjainkban a két faj – legalábbis a tudományos átgondolás szintjén – egymáshoz közelebb jutott. Részemről arra kívántam utalni, hogy a filozófusnak és a teológusnak nincs többé oka idegenkednie attól, hogy az etológiai kutatás eredményeit magáéva tegye. Például azzal, hogy a Biblia kijelentéseit az állati bölcsességről a modern állatlélektan tételeivel, nevezetesen öntudatelméleteivel, összegondolja.

Az effajta interdiszciplináris munka persze nem maradhat „ártatlan”, jobban mondva semleges és pusztán elvont jellegű. Gyakorlati következményt követel. Mindenekelőtt azt, hogy kortársaink az állatokat mintegy „felebarátként” kezeljék, azaz hozzánk különböző módon közelálló élőlényekként. A német *Nächste*, az angol *fellow being*, illetve *neighbour*; a latin *proximus* és a görög *plésion* értelmében. Amennyiben a filozófusok és a teológusok felismerik, hogy az állatok az emberek társelőlényei, hogy joggal osztják vele ugyanazt az életteret, megalapozott mondanivalójuk lehet egy új környezetetika kifejlesztésében.

Jegyzetek

- Baratay, Éric (1996): Le christianisme et l'animal. Une histoire difficile. In: Baratay, Éric: *L'Église et l'animal*. Cerf, Paris http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/65/97/16/PDF/Ecozon_11.pdf.
- Baratay, Éric (2012): *Le point de vue animal, une autre version de l'histoire*. Seuil, Paris.
- Barth, Karl (1957): *Kirchliche Dogmatik*. Zollikon, Zürich.
- Csányi Vilmos (2012): *A kutyák szőrös gyerekek*. Libri, Budapest.
- Damasio, Antonio (1999): *The Feeling of What Happens. Body and Emotion in the Making of Consciousness*. Harcourt Brace and Co, New York, 6. és 7. fejezet.
- Descartes, René (1637): *Discours de la méthode*. Ian Maire, Leiden. http://classiques.uqac.ca/classiques/Descartes/discours_methode/discours_methode.html.
- Hugo, Victor (1843): Les contemplations, livre III, poème 13: *La chouette*. <http://damienbe.chez.com/contemp3.htm#r13>.
- Kant, Immanuel (1981): Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte. In: Kant, Immanuel: *Werke*. Darmstadt.
- Katolikus Egyház (1995): *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Szent István Társulat. Budapest <http://www.katolikus.hu/kek/>.
- Larue, Renan (é. n.): *Voltaire et le problème de la souffrance animale*. http://ecole-thema.ens-lyon.fr/IMG/pdf/Article_Larue-2.pdf.
- Linzey, Andrew (1998): Animal Gospel. Hodder and Stoughton, 2000-es kiadás: http://books.google.hu/books/about/Animal_Gospel.html?id=mDoPWtLcUaoC&redir_esc=y.
- Lohfink, Norbert (1974): Die Priesterschrift und die Grenzen des Wachstums. *Stimmen der Zeit* 99: 435–458.
- Mouvement chrétien pour l'écologie et la protection animale (2003): *Lettre ouverte aux évêques de France, 06.08. 2003*. <http://protection-animale-catholique.org/actualites-archives/9.htm>
- Smith, Lauritz (1793): Versuch eines vollständigen Lehrgebäudes der Natur und Bestimmung der Thiere und der Pflichten des Menschen gegen die Thiere. Kroft, Kopenhagen, 200–210; 405 <http://books.google.hu/books?id=M1xTAAAACAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.
- Voltaire (2010): *Dictionnaire philosophique*. GF Flammarion, Paris.
- Westermann, Claus (1976): *Genesis 1–11*. Vluyn, Neukirchen, 219–222.
- Zenger, Erich (1981): *Der Gott der Bibel*. Stuttgart.

Erdy János
Bochtovich Ruffözse

Wenzel Gusztáv

Jábiar Gabon
Nagy János

Terintetes Nagygyűlés! Arany János

Minia felemelő szabályainak 32. §-a egy szót:
Mindem sijnomon választott tag, a külső kövétel
lével, osztályába tartozó dolgotat felolvasásával,
vagy személyes meg nem jelenhetés esetén beüldé-
sével, legfeljebb egy év alatt sörét foglat; külsőben meg-
választása meg sem misülően:

Tehetnek esetek, melyekben kivált vidéken la-
koló gátolhatatlan a határidőt megtartani: de hallga-
tag elvérsni e szabály meg nem tartatását, amlyet
kés, mint örves szabályzatunkat erőlköndt terintese-
át szülségtelen. T. Aradcsin

Judithányba koratit tehát, hogy egyelőre a
kötött s sörétfoglalás által meg nem
hát kövöröltessével, az 186
körtessével, je

...munka ...
...munka ...
...munka ...

...munka ...
...munka ...
...munka ...

1868
Kovács István
Kovács István
Kovács István

13 Kincsey László
Kovács István

